

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΥΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΕΡΩΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ

Ὁ ἐν Σμύρῃ κ. Π. Βεγλερῆς ἔγραφέ μοι πρὸ καιροῦ τὰ ἐξῆς: « Συγχαίρω ὑμῖν διὰ τὴν λαμπρὰν ὑμῶν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Τραπεζουντίου Χρονικοῦ τοῦ Παναρέτου¹. Ἡ ὑφ' ὑμῶν ἐπισταμένη αὕτη ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Βενετίας ἀνεπλήρωσε πράγματι κενόν, διὰ τῆς συμπληρώσεως πολλῶν σκοτεινῶν σημείων τοῦ κειμένου. Ἐπὶ τούτοις δὲ θαρρῶ νὰ καθυποβάλω ὑμῖν τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν: Ἐπιτρέπεται ἄρα γε ἡμῖν ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὸν Παναρέτον μόνον τὰ μέχρι τῆς 52 παραγράφου τοῦ Χρονικοῦ ἀναφερόμενα, τὰ δὲ ἀπὸ τῆς 53 παραγράφου, ὡς μὴ ἔχοντα πολλὴν σχέσιν μετὰ τῶν προηγουμένων, εἰς ἑτέραν σύνταξιν μεταγενεστέρου χρονογράφου; Ὁ Tafel εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἀκριδῶς μετὰ τὸ δημοσιευόμενον Χρονικὸν λέγει *Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ*, καὶ εὐθὺς κατόπιν ἄρχεται δημοσιεύων τὴν Ἐκφρασιν τῆς Τραπεζουῦντος αὐτοῦ. Δὲν ἐννοεῖται ἄρα γε διὰ τῆς ἐν τῷ κώδικι ἐπιγραφῆς *Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ*, ὅτι τὰ ἀπὸ τῆς 53 παραγράφου τοῦ Χρονικοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν Ἰωάννην τὸν Εὐγενικόν τὸν καὶ συντάκτην τῆς ἐκφράσεως τῆς Τραπεζουῦντος; Ἄλλως δὲ νομίζω, ὅτι κατὰ τὴν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐμφάνισιν τοῦ Ταμερλάνου, ὡς ἐκ τῶν χρονολογιῶν ἄς ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Χρονικοῦ, ὁ Παναρέτος ἀν

¹ Νέου Ἑλληνομνημονοῦ Τόμ. Δ' σ. 257 - 295.

Ε.Υ.Δ. τῆς Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος θὰ ἦτο λίαν ἰσχατόγηρος».

Εἰς ταῦτ' ἀπαντῶ τὰ ἑξῆς. Καθ' ἃ ρητῶς ἐδήλωσα, ἐκδίδων ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τὸ Χρονικὸν τοῦ Παναρέτου¹, «μόνον τὰ μέχρι τῆς 52 παραγράφου συμπεριλαμβανομένης ἐγράφησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, τὰ δὲ κατόπιν εἶνε ἐπίμετρον γεγραμμένον ὑπ' ἄλλου βιβλιογράφου. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ χρονικὴ ἀταξία ἢ παρατηρουμένη ἐν ταῖς τελευταίαις ἀναγραφαῖς». Κατὰ ταῦτα ἔχομεν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει, ὡς ἐν πλείσταις ἑσταις ἄλλαις, τὸ φαινόμενον νεωτέρας ὑπὸ ἄλλου χειρογράφου συμπληρώσεως τῶν ἀρχαιοτέρων ἀναγραφῶν. Ἄλλως δὲ τὸ παρατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Βεγλερῆ, ὅτι, ἂν ἔζη ὁ Πανάρετος ἐπὶ τοῦ Ταμερλάνου, περὶ οὗ τὸ ἐν τῇ § 43 σημείωμα τοῦ ἔτους 'σωῆ', ἦτοι 1387, δὲν εἶνε τελείως ἀκριβές. Καὶ πρῶτον μὲν εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος 1387 ἀναφέρεται καὶ τὸ σημείωμα τῆς προηγουμένης παραγράφου 52, ἥτις εἶνε γεγραμμένη τῇ αὐτῇ χειρὶ καὶ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ὑπὸ τοῦ Παναρέτου συνταχθέντος Χρονικοῦ, ὥστε οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ, ὅτι τότε ἔζη ἀκόμη ὁ συγγραφεὺς, εἰ καὶ ὑπάρχει ἀπὸ τῆς § 51 εἰς § 52 μεταπήδησις πέντε ἐτῶν. Ἄλλὰ τίνα ἡλικίαν εἶχε τῷ 1387 πιθανῶς ὁ Πανάρετος; Ἐν § 10 λέγει τὸ φωσσαῖτον ἡμῶν², ὥστε ἠδύνατο νὰ ὑποληφθῇ θέλων νὰ ὑποδείξῃ καὶ ἑαυτὸν ὡς συμμετασχόντα τῆς στρατείας· ἀλλὰ τοῦτο ἀποκλείεται, διότι ἀμέσως κατωτέρω λέγει περὶ τοῦ αὐτοῦ φωσσάτου ἐπῆραν κοῦρσα πολλά. Τὸ αὐτὸ δὲ ρητέον καὶ περὶ τῆς § 11³, ἐνθα λέγεται οὐκ ἴσχυσαν πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ ἀπῆλθον κατησχυμένοι κενοί. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις διὰ τοῦ ἡμῶν καὶ ἡμᾶς δηλοῦνται ἀπλῶς τὸ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πολιτείας ἐνδιαφέρον τοῦ

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 265.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 272, 19.

³ Ἐνθ' ἀν. σ. 273, 22.

Παναρέτου, οὐχὶ δὲ ἄμεσος αὐτοῦ συμμετοχὴ εἰς τὰς ἀναγραφόμενας πολεμικὰς πράξεις. Κατὰ ταῦτα δὲ ἀρχαιοτάτη τῶν ἐν τῷ Χρονικῷ περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρία εἶνε ἢ ἐν § 16¹ ἀπὸ ληθόμεν μὲ τὴν δέσποιναν, ἀναφερομένη εἰς τὸν Σεπτέμβριον 595², ἦτοι εἰς τὸ ἔτος 1351. Ἄλλ' ὅπως συμμετάσχη τῆς στρατείας ἐκείνης ὁ Πανάρετος ἦτο βεβαίως οὐχὶ νεώτερος εἴκοσι πέντε μέχρι τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν, ἄρα ἐγεννήθη πιθανῶς μεταξὺ 1316 καὶ 1326. Εἰς δὲ τὸ 1316 ἢ 1317 περίπου ἄγει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Παναρέτου² περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1367 θανάτου τοῦ υἱοῦ Ῥωμανοῦ ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν δεκαεπτὰ καὶ τοῦ ἐτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου ἄγοντος τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος. Καὶ δὲν γίνεται μὲν λόγος καθολικὸς περὶ τῶν τέκνων τοῦ Παναρέτου, ὥστε καὶ δὲν γινώσκομεν ἂν ὁ Ῥωμανὸς ἦτο τὸ πρεσβύτατον τῶν τέκνων αὐτοῦ, ἀλλ' ἂν εἶχομεν τὸ δικαίωμα νάποδεχθῶμεν τοῦτο, πάλιν τὸ πόρισμα εἶνε τὸ αὐτὸ περίπου. Ὁ μὲν Ῥωμανὸς, θανὼν δεκαεπταέτης τῷ 1367, ἐγεννήθη τῷ 1348· ἂν δὲ ὑποθέσωμεν τὸν πατέρα αὐτοῦ νυμφευθέντα τῷ 1347 ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα περίπου ἐτῶν, οὗτος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1317. Κατὰ ταῦτα, ἂν πράγματι περὶ τὸ 1317 ἐγεννήθη ὁ Πανάρετος, τῷ 1387 ἦγεν ἡλικίαν ἐβδομήκοντα ἐτῶν, ἐβδομήκοντα δὲ καὶ τριῶν κατὰ τὸ 1390, τὸ ἔσχατον ἔτος εἰς ὃ ἀναφέρεται ἢ § 58. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται, ὅτι τὰ παρατηρηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Βεγλερῆ, ὅτι «ὁ Πανάρετος ἂν ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος θὰ ἦτο λίαν ἐσχατόγηρος» δὲν εἶνε κατὰ πάντα ἀκριβῆ, διότι οὐδὲν τῶν προσθέτων σημειωμάτων τοῦ Χρονικοῦ ἐξικνεῖται πέραν τοῦ 1390, ὅτε ὁ Πανάρετος ἦγε πιθανῶς τὸ πολὺ τὸ ἐβδομηκοστὸν τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας, περὶ οὗ θὰ ἦτο ὑπερβολικὴ ἢ ἔκφρασις *λίαν ἐσχατόγηρος*.

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 278,4.

² Ἐνθ' ἀν. § 40 σ. 287,11.

Οὐ μόνον δὲ τοῦ Παναρέτου δὲν εἶνε κατὰ τάνωτέρω εἰρημένα τὸ ἐπίμετρον τοῦ Χρονικοῦ, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ δύναται νὰ εἶνε. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἐν τοῖς Eustathii opuscula τοῦ Tafel ἐπιτετα εἰς τὸ Χρονικὸν ἡ ἐγκωμιαστικὴ ἔκφρασις τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ εἶνε ὅλως τυχαῖον ῥητῶς δὲ παρ' αὐτῷ σημειοῦται, ὅτι αὕτη ἄρχεται ἐν τῷ κώδικι ἐν φ. 179^a, ἐν φ. τὸ Χρονικὸν τοῦ Παναρέτου περιλαμβάνεται ἐν φ. 287^a μέχρι 312^a. Κατὰ ταῦτα δὲ αἱ λέξεις τοῦ αὐτοῦ, ἄς παρέλαβεν ὁ Tafel ἐκ τοῦ οικείου κώδικος, ἀναφέρονται εἰς τὸ τῆς ἐγκωμιαστικῆς ἐκφράσεως Τραπεζοῦντος προηγούμενον ἔργον τοῦ Εὐγενικοῦ.

Ἄλλὰ, καὶ ἂν δὲν προηγείτο ἔργον τι τοῦ Εὐγενικοῦ ἐνταῦθα καὶ ἂν τυχὸν ἐν τῷ κώδικι ἡ Ἐκφρασις Τραπεζοῦντος ἢ ἄλλο ὀτιδήποτε αὐτοῦ ἔργον εἶπετο ἀμέσως εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Παναρέτου, πάλιν ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀναγκαῖον ἢ κἂν δυνατὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ προηγουμένη πραγματεία, καὶ δὴ μόνον ἡ ἀνώνυμος ἐν τέλει αὐτῆς προσθήκη, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἀναγραφομένου ὡς συγγραφῆς τῆς ἐπομένης πραγματείας. Καὶ δὴ πρῶτον μὲν ἡ τοιαύτη ἀναφορὰ τοῦ ἐν τῇ ἐπομένῃ ἐπιγραφῇ ἀναγραφομένου συγγραφῆς εἰς προηγούμενην ἀνώνυμον πραγματείαν θὰ εἶγέ τι τὸ ὅλως παράδοξον. Ἐπειτα δὲ εἶνε γνωστὸν, ὅτι συχνότατα ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς πραγματειῶν ἐν τοῖς κώδιξι συναντιγράφονται αἱ λέξεις τοῦ αὐτοῦ ἐξ ἄλλων κωδίκων, ἐν οἷς πλείονα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφῆς περιλαμβάνονται ἔργα, καὶ ὅταν ὁ ἀντιγραφεὺς ἐν μόνον αὐτῶν παραλαμβάνῃ εἰς τὸν νέον κώδικα, ἀποσπῶν αὐτὸ ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἔργων αὐτοῦ μὴ συναντιγραφομένων, ἀλλὰ παραλείπομένων.

Συμπεραίνων δὲ λέγω, ὅτι τὸ ἐπίμετρον τοῦ Χρονικοῦ θὰ ἠδύνατο μὲν νὰ γραφῇ ὑπὸ τοῦ Παναρέτου, ζῶντος ἀκόμη τῷ 1390 ἐν ἡλικίᾳ ἐβδομήκοντα καὶ τριῶν περίπου ἐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἐγράφη ὁμοίως ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύει ἡ δι' ἄλλης χει-

ρὸς προσθήκη εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Παναρέτου ἐν τῷ Μαρκιανῶ κώδικι καὶ ἢ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρονογραφικὴν τάξιν τοῦ Χρονικοῦ τούτου ἀταξία περὶ τοὺς χρόνους ἐν τοῖς προσθέτοις σημειώμασι. Τίς δὲ ὁ γράψας ταύτας τὰς προσθήκας ἀγνοοῦμεν, οὐδὲν ἔχοντες τεκμήριον περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Πάντως δ' αἱ προσθήκαι αὗται εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Παναρέτου δὲν συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, οὐδενὸς λόγου πείθοντος περὶ τούτου.

Ἐν τέλει δὲ παρατηρῶ, ὅτι ἐν τῇ § 41 τοῦ Χρονικοῦ ἐν σ. 287, 14 τῆς ἐμῆς ἐκδόσεως τὸ τοῦ κώδικος ‚σωογ‘ πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς ‚σωος‘.